

DESPRE CEA MAI VECHIE DIPLOMĂ MILITARĂ ELIBERATĂ PENTRU PROVINCIA DACIA*

În anul 1987 Mariana Mirković a publicat articolul „O nouă diplomă militară din împrejurimile Viminacium-ului”¹. Este vorba de tabella II a unei diplome din 14.10.109 e.n. Autoarea atribuia documentul, luându-se după locul de descoperire, după toate probabilitățile armatei provinciei Moesia Superior², și aprecia, în ce privește lista unităților militare că „unitățile ar putea fi aceleași cu cele din diploma militară CIL, XVI, 54 din anii 103/106 eliberată pentru Moesia Superior”³.

Diploma a fost găsită în luna Februarie 1986 în localitatea Ranovac cca. 30 km spre sud de Viminacium (Kostolac), împreună probabil cu alte trei (diplome)⁴. Autoarea (M. Mirković) a putut fotografia și studia la descoperitor numai o singură piesă (tabella II). Între timp placa aceasta împreună cu tabella prior, aparținătoare, a ajuns prin negoțul cu opere de artă într-o colecție particulară. Mulțumită bunăvoinței posesorului a putut fi studiată, de către noi, diploma în întregime⁵.

Dimensiunile ambelor tabelae sînt 15,85—16,15 × 12,25—12,35 cm, grosimea 1 mm. Fig. 1—2. Părțile exterioare ale documentului au o ramă din două linii paralele incizate, părțile interioare sînt, ca de obicei netede. Apartenența una la cealaltă a celor două piese reiese în chip natural din potrivirea între textele din interior și exterior. Pe lângă aceasta mai există potrivirea ce a apărut în dimensiuni, între diametru și poziția orificiilor de prindere ale sigiliului, precum și în ce privește deformările, cînd tăblițele, aflîndu-se prinse una peste alta, s-au îndoit la fel.

Starea de conservare este în general bună. Tabella I este, cu excepția a două găuri neînsemnate pe extrinsecus la sfîrșit R13 și R18—19 la mijloc, păstrată complet. La tabella II sînt — privind din afară — o fișie îngustă pe marginea de sus de dreapta ruptă, iar apoi, în colțul drept de sus sînt rupte mai multe bucăți, dar așa încît pe intus sînt afectate numai două litere. Față de starea de conservare din anul 1986 — privind pe partea dinăuntru — pe marginea din dreapta sus, înăuntru s-a mai rupt o fișie. Tabella I are pe partea exterioară suprafața ușor

* J. Garbsch a publicat această diplomă militară sub titlul „Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien” în revista de istorie Bayerisch-VorgeschichtsBlätter, München, 1989. Datorită importanței documentului acesta pentru istoria provinciei Dacia, în urma unor discuții, autorul a avansat propunerea traducerii articolului său în limba română și completării lui de către N. Gudea cu citeva note și observații care nu au fost cuprinse în prima ediție.

¹ *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 70, 1987, p. 189—194, planșa II

² *Art. cit.*, p. 192

³ *Art. cit.*, p. 190, nota 22

⁴ *Art. cit.*, p. 189; din formulare nu rezultă destul de clar dacă au fost descoperite în total trei sau patru tăblițe

⁵ Mulțumim proprietarului pentru posibilitatea de a studia diploma militară în primăvara anului 1989. Planșele au fost executate de M. Eberlein (München)

afectată de foc, mai ales în colțul stîng de sus și de dreapta jos, în a treilea sfert pornind din partea stîngă. În colțul stîng de jos tabella I este înegrită de foc (corespunzător cu intus, în colțul drept de sus, care este decolorat de foc). Pe partea interioară s-a păstrat culoarea originală brun-mată cu excepția unei fișii circulare late de 5—10 mm cu patină verde și în colțul stînga jos unde patina este mai lată pentru că acolo tabla a fost puțin îndoită în sus.

Textul diplomei se prezintă astfel :

Tabella prior, extrinsecus

1 IMP CAESAR DIVI NERVAE F NERVA TRAI
 2 ANVS AVG GERM DACICVS PONTIF MAXIM
 3 TRIBVNIC POTESTAT XIII IMP VI COS V PP
 4 EQVITIBVS ET PEDITIBVS QVI MILITAVERVNT
 5 IN ALIS TRIBVS ET COHORTIBVS DECEM ET SEX
 6 QVAE APPELLANTVR I CR ET II FLAVIA COMMA
 7 GENOR SAGITTARIA ET II PANNONIOR VETERA
 8 NA ET I BRITTONVM ∞ VLPPIA TORQVATA CR ET
 9 ET I BRITANNICA ∞ CR ET I ITVRAEOR ET I THRA
 10 CVM CR ET I AVG ITVRAEOR ET I VINDELICOR CR
 11 PF ET I PANNONIOR VETERANA ET I MONTANOR
 12 ET II GALLOR PANNONICA ET II HISPANOR ET II
 13 BRITANNOR ∞ CR PF ET II GALLOR MACEDONICA
 14 ET III CAPMESTRIS CR ET III CYPRIA CR ET V
 15 GALLOR ET VIII RAETORVM ET SVNT IN DACIA
 16 SVB TERENTIO SCAVRIANO QVINIS ET VICENIS
 17 PLVRIBVSQVE STIPENDIIS EMERITIS DIMISSIS
 18 HONESTA MISSIONE A IVLIO SABINO QVORVM
 19 NOMINA SVBSCRIPTA SVNT IPSIS LIBERIS POSTE
 20 RISQVE EORVM CIVITATEM DEDIT ET CONVIVIM
 21 CVM VXORIBVS QVAS TVNC HABUISSENT CVM
 22 EST CIVITAS IIS DATA AVT SI QVI CAELIBES ESSENT
 23 CVM IIS QVAS POSTEA DVXISSENT DVMTAXAT
 24 SINGVLI SINGVLAS PR IDVS OCT
 25 C IVLIO PROCVLO
 COS
 26 C ABVRNIO VALENTE
 27 COH I MONTANOR CVI PRAEEST
 28 CORNELIVS FELICIOR
 29 EX PEDITE
 30 M HERRENIO M F POLYMITAE BERENS
 31 ET IANVARIO F EIVS ET MARCELLO F EIVS
 32 ET LVCANAE FIL EIVS
 33 DESCRIPTVM ET RECOGNITVM EX TABULA AENE
 34 A QVAE FIXA EST ROMAE IN MVRO POST TEM
 35 PVLV DIVI AVG AD MINERVAM

Tabella posterior, extrinsecus

1	TI	IVLI	VRBAN (i)
2	P	CORNELI	ALEXANDR (i)
3	L	PVLLI	VERECVNDI
4	P	ATINI	AMERIMNI
5	C	IVLI	PARATI
6	C	TVTICANI	SATVRNINI
7	M	IVLI	CLEMENTIS

Tabella prior, intus

1 IMP CAESAR DIVI NERVAE F NERVA TRAIANVS
 2 AVG GERM DACICVS PONTIF MAX TRIBVNIC PO
 3 TESTAT XIII IMP VI COS V PP
 4 EQVITIBVS ET PEDITIBVS QVI MILITAVERVNT IN
 5 ALIS TRIBVS ET COHORTIBVS DECEM ET SEX
 6 QVAE APPELLANTVR I CR ET FLAVIA COMMA
 7 GENOR SAGITTARIA ET II PANNONIOR VETERA
 8 NA ET I BRITTONUM ∞ VLPPIA TORQVATA CR
 9 ET I BRITANNICA ∞ CR ET I ITVRAEOR ET I THRA
 10 CVM CR ET I AVG ITVRAEOR ET I VINDELICOR
 11 CR PF ET I PANNONIOR VETERANA ET I MON
 12 TANOR ET II GALLOR PANNONICA ET II HISPA
 13 NOR ET II BRITANNOR ∞ CR PF ET II GALLO
 14 RVM MACEDONICA ET III CAMPESTRIS CR ET
 15 IIII CYPRIA C R ET V GALLORVM ET VIII RAE
 16 TORVM ET SVNT IN DACIA SVB D TERENTIO
 17 SCAVRIANO QVINIS ET VICENIS PLVRIBVS
 18 VE STIPENDIIS EMERITIS DIMISSIS HONES
 19 TA MISSIONE A IVLIO SABINO QVORVM

Tabella posterior, intus

1 NOMINA SVBSCRIPTA SVNT IPSIS LIBE
 2 RIS POSTERISQVE EORVM CIVITATEM DEDIT
 3 ET CONVIVN CVM VXORIBVS QVAS TVNC HA
 4 BVISSNT CVM EST CIVITAS IIS DATA AVT SI QVI
 5 CAELIBES ESSENT CVM IIS POSTEA DV
 6 XISSENT DVMTAXAT SINGVLI SINGVLAS
 7 PR IDVS OCT
 8 C IVLIO PROCVLO
 COS
 9 C ALBVRNIO VALENTE
 10 COH I MONTANOR CVI PRAEST
 11 CORNELIVS FELICIOR
 12 EX PEDITE
 13 M HERRENIO M F POLYMITAE BERENS
 14 ET IANVARIO ET MARCELLO F EIVIS

15 ET LVCANAE FIL EIVS
 16 DESCRIPTVM ET RECOGNITVM EX TABVL
 17 AENEA QVAE FIXA EST ROMAE

Suprafața tabelii II este asemănătoare cu interiorul tablei I, deci de un auriu mat lucios și numai în marginea de jos dreapta se află patină verde; pe dinafară însă este mai puțin afectată de foc decât tabella I. La mijloc fișia lată de 2 cm a thecei care apără sigiliul este lucioasă ca aurul pe dinăuntru, în timp ce marginile prezintă o patină de culoare verde închisă, lată de 2—3 mm. Această patină apare sub formă de pete și în stînga sus, în dreapta jos, lucru care se datorează prezenței șnurului sau sirmei care ținea sigilul. Colțul rupt se află acolo unde tabella I prezintă cec mai puternică arsură, deci avaria s-a produs încă în antichitate de cînd datează ruperea piesei. Găurile țîșinelor au un diametru de 4—4,5 mm, cele din mijloc de 4 mm. Ambele fețe au fost scrise cu o *actuarie* bine citibilă, în interior însă ea fiind de-a mai puțin îngrijită⁶. Și distribuirea textului este foarte asemănătoare (vezi îndeosebi rîndurile 4—9), după care raportul de identitate se deplasează pînă la rîndul 10 extrinsecus, respectiv 19 intus cu un rînd în favoarea feței interioare.

Textul de pe cele două fețe, interioară și exterioară, se citește fără dificultăți, ceea ce duce, după rezolvarea abrevierilor, la următoarea lectură:

Imp(erator) Caesar, divi Nervae f(ilius), Nerva Traianus
 Aug(ustus) Germ(anicus) Dacicus ponti(fex) maxi(mus)
 tribunic(ia) potestst(e) XIII, imp(erator) VI, co(n)s(ul) V, p(ater)
 p(atriciae)
 equitibus et peditibus qui militaverunt in alis tribus et cohortibus decem
 et sex quae appellantur

- 1 I c(ivium) R(omanorum) et
- 2 II Flavio Commagenor(um) Sagittaria et
- 3 II Pannonior(um) veterana et
- 1 I Brittonum ∞ Ulpia Torquata c(ivium) R(omanorum) et
- 2 Britanica ∞ c(ivium) R(omanorum) et
- 3 I Ituraeor(um) et
- 4 I Thracum c(ivium) R(omanorum) et
- 5 I Aug(usta) Ituraeo(um) et
- 6 I Vindelicor(um) c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) et
- 7 I Pannonior(um) veterana et
- 8 I Montanor(um) et
- 9 II Gallor(um) Pannonica et
- 10 II Hispanor(um) et
- 11 II Britanor(um) ∞ c(ivium) R(omanorum) p(ia) f(idelis) et
- 12 II Gallorum Macedonica et
- 13 III Campestris c(ivium) R(omanorum) et

⁶ Vezi M. Mirkovic, *op. cit.*, planșa II

⁷ Vezi diploma RMD, 86 mai recentă cu patru ani; K. Diétz, *Das älteste Militärdiplom für die Provinz Pannonia Superior*, in *BerRGK*, 65, 1984, p. 172 sqq.

14 IIII C ypria c(ivium) R(omanorum) et
 15 V Gallor(um) et
 16 VIII Raetorum

et sunt in Dacia sub D. Terentio Scauriano quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis

dimissis honesta missione a Iulio Sabino

quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterique eorum, civitatem dedit et conubium

cum uxoribus quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut si qui caelibes esaent, cum

iis, quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas

pr(idie) idus Oct(obres) C Iulio Proculo, C. Alburnio Valente co(n) sulibus.

coh(ortis) I Montanor(um) cui praeest Cornelius Felicior

ex pedite M. Herrenio M. f(ilio) Polymitae, Berens(i), et

Ianuario et Marcello f(iliis) eius et Lucanae fil(iae) eius

Descriptum et recognitum ex tabula aenea, que fixa est Romae in muro post templum divi Aug(usti) ad Minervam

Singurele greșeli de scris și (în același timp) discrepanțe între textul interior și exterior sînt, făcînd abstracție de formulele de încheiere prescurtate de obicei în interior, următoarele:

extrinsecus

intus

R 2	MAXIM	I. R 2	MAX
6II	FLAVIA	R6	I FLAVIA
8/9	ET ET (duplografie)	9	ET
13	GALLOR	13/14	GALLOR/VM/
15	GALLOR	15	GALLORVM
31	F EIVS (de două ori)	II R 14	EIV(s) (odată)

Datarea diplomei în 14.10.109 rezultă din cea de a treisprezecea putere de tribun a lui Traianus (pînă în 9 decembrie 109)⁸ și din consulatele lui C. Iulius Proculus și a lui C. Alburnius Valens (de la 1 septembrie 109)⁹.

Starea izvoarelor epigrafice și cercetările de pînă acum privind persoana și cariera guvernatorului D. Terentius Scaurianus au fost rezumate recent de către K. Strobel¹⁰. El a luat funcția de consul suffectus în anul 104 e.n. și în vara anului 105 era încă în funcție. A fost succesorul comandantului armatei romane de ocupație din sud-vestul Daciei, Pompeius Longinus luat prizonier de Decebalus. El a condus cu succes această armată consulară pînă la înfrîngerea definitivă a regelui dac, pentru care a fost decorat cu dona militaria, iar conform cu funcția sa de comandant după cucerirea Daciei, a fost încredințat cu comanda suprimă a întregii armate de ocupație din Dacia centrală și cu conducerea noii provincii

⁸ R. Hanslik, în *RE*, ..., 1965, col. 1087 s.v. M. Ulpus Traianus

⁹ M. Mirković, *op. cit.*, p. 190

¹⁰ K. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriege Trajans*, Stuttgart 1987, p. 75–77; următorul citat la p. 77, dar aici fără notele corespunzătoare, 101–105, amănunțite

În ce privește vârsta și probabila sa carieră, ne-am putea gândi la un fiu al unui lingon cu același nume, care a fost executat în anul 79²³. Fratele său geamăn a murit, cel mai devreme în anul 96 e.n., iar el abia în 115/117 în Egypt. Ca dată a nașterii) poate fi luată în discuție o dată între 70 și 79²⁴. Toate acestea rămân însă firește, speculații ne-verificate.

Comandantul Cornelius Felicior nu este atestat (o listă a comandanților cunoscuți pînă acum ai cohorței I Montanorum a întocmit M. Mirković²⁵). Nici pe celelalte diplome, pînă în noiembrie 122 nu sînt menționate prenumele și filiația²⁶.

Primitorul diplomei M. Herenius M f. Polymita a intrat în serviciul militar cel mai tîrziu în anul 84 e.n. Pe atunci unitatea se afla în Pannonia²⁷. El însă ar fi putut fi recrutat în această unitate și mai tîrziu cu prilejul vreunei completări de efectiv. Originea sa, Berenesis, indică, cum crede M. Mirković, zona tracică²⁸, dar în locul localității propuse poate intra în discuție nu numai Beroe = Augusta Traiana = Stara Zagora², ci tot așa de bine și Beroia din Macedonia sau colonia de macedoneni Beroea din Siria (Aleppo)³⁰.

Pe temeiul celor trei nume Herrenius Polymita ar fi putut fi cetățean roman încă înainte de lăsarea la vatră, fie în urma acordării cetățeniei în colectiv cohorței I Montanorum³¹, care în diplomele CIL, XVI, 42 și 46 din anii 98 și 100 este menționată ca C.R., fie printr-o distincție personală acordată de împărat³². A doua soluție este mai puțin probabilă pentru că, spre deosebire de primitorii diplomei CIL, XVI, 163 (a. 110), RMD, 86 (a. 113), RMD 20 (a. 118/122) el nu a luat numele gentiliciu de Ulpus pe baza privilegiului acordat de împărat în anul 106, ci poartă mai departe vechea formă a numelui³³. Foarte ispititoare este presupunerea Marianei Mirković³⁴ că s-a recurs la o răsplată individuală din partea guvernatorului Achaeiei (a. 98/99) și Moesiei Superior (a. 105/106) L. Herrenius Saturninus, care, în calitate de comandant suprem al armatei Moesiei Superior a avut o participare corespunzătoare la cucerirea Daciei centrale³⁵. El aparține așadar celor 26 de primitori de diplome cunoscuți

²³ PIR³, 4, 3 (1986), p. 267, nr. 535

²⁴ *Ibidem*

²⁵ M. Mirković, *loc. cit.*, nota 1; p. 192, nota 17

²⁶ RMD, 2, p. 149, nr. 10

²⁷ CIL, XVI, 26 (13. 6. 80), 30 (3.9.84), 31 (5.9.85) cf. K. Strobel, *loc. cit.*, nota 10; p. 140

²⁸ M. Mirković, *op. cit.*, p. 191 și urm

²⁹ Vezi R. F. Hoddinot, *Bulgaria in antiquity*, London, 1975, p. 104, 199 și urm; D. Nikolov, *L'ensemble du forum de Augusta Traiana-Beroe*, in *BIAB*, 37, 1987, p. 96 și urm.

³⁰ I. Benzinger, in *RE*, III, 1899, col. 307 și urm s.v. Beroia; R. Stilwel, *The Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton, 1976, p. 150; Nu am putut consulta lucrarea A. B. Tatakis, *Ancient Beroia: prosopography and society*, in *Meletemata*, 8, 1988

³¹ M. Mirković, *loc. cit.*; K. Dietz, *loc. cit.*, nota 9

³² Ca și primitorul diplomei CIL, XVI, 160

³³ Vezi A. Mócsy, *Die Namen der Diplomempfänger*, in *Heer ...*, p. 437 și urm, notele p. 83 și 86

³⁴ *Ibidem*, nota 1; p. 191

³⁵ Vezi K. Strobel, *loc. cit.*, nota 10, p. 77 nota 112

pînă acum, a căror listă concisă de nume a întocmit-o M. Roxan, persoane cu nume romane, ce apar ca primitori de diplome înainte de cca. 140 e.n.³⁶ tot astfel ca L. Singulius L. f. Rufianus, 'lucensis'³⁷ ex peditus al cohorței I Montanorum, lăsat la vatră în anul 102 în Pannonia.

Noua diplomă este de altfel al patrulea act, redactat pentru un aparținător al cohorței I Montanorum (CIL, XVI, 26a/80, 30a/84, 47a/102)³⁸

Cei șapte martori ai diplomei sînt cu toți cunoscuți și din altă parte din anii între 79 și 129; în aceeași grupare și ordine apar pe diploma redactată tot în 14 octombrie 109 pentru Mauretania Tingitana³⁹. Pentru simplificare, atestările sînt prezentate pe tabel:

Nu ne-am ocupat exhaustiv de lista trupelor din diplomă, pentru că nu demult K. Strobel a adunat mărturiile corespunzătoare⁴⁰. Trupele concentrate pentru războaiele cu dacii au preocupat mult cercetarea și au dus la aprecieri extrem de deosebite. Ipotezele propuse pînă în anul 1977 au fost adunate într-un articol apărut postum al lui N. Gostar⁴¹. În legătură cu numărul legiunilor care au luat parte (la războaiele dacice) se presupunea un număr de la 3 la 14; în ce privește unitățile auxiliare s-au presupus 9 alae și 35 cohorțe pentru primul război, 11 alae și 41 cohorțe pentru al doilea război, dar și pînă la 16 alae și 60 cohorțe. N. Gostar s-a decis pentru 6 legiuni și un corp expediționar oriental de forța unei legiuni și reduce trupele auxiliare de la un număr de 15 alae la 5 atestate direct și 7 atestate indirect (la care se adaugă două vexillații) și 3 cohorțe atestate direct și 30 atestate indirect, la care se adaugă pedites singulares britannici⁴². La acestea se mai adaugă unități ale flotei și unități etnice.

K. Strobel a preluat numărul maxim de unități (pentru fiecare categorie de trupe) și vede „la izbucnirea celui de al doilea război dacic, la 105 e.n. 14 legiuni pe linia Dunării de mijloc și de Jos”⁴³. Pentru perioada dintre 101 și 106 el se gîndește la 29 alae atestate pe Dunărea de Mijloc și de Jos, dintre care, probabil, 25 au luat parte la lupte. În ce privește cohorțele, el ridică numărul la 78 (atestate în zonă) și 68⁴⁴. Dacă aceste cifre sunt realiste sau nu în ce privește aspectul logistic și al aprovizionării, rămîne încă o problemă nerezolvată⁴⁵.

Diplomele militare din anii 109 și 110 e.n., care, după o presupunere întemeiată, se referă numai la grupul de armată din sud-vestul Da-

³⁶ M. Roxan, *Observations on the Reasons for Changes in Formula in Diplomas cca AD 140*, în *Heer* ... p. 265 și urm., mai ales p. 282, Tabel 3; vezi și K. Dietz, *loc. cit.*, nota 7, p. 198-204

³⁷ M. Roxan, *loc. cit.*, nota 36, p. 282, nr. 6 (CIL, XVI, 47)

³⁸ W. Eck-H. Wolf, în *Heer* ... p. 572

³⁹ CIL, XVI, 161 și 162 și RMD, 84; M. Mirković, *loc. cit.*, nota 1; vezi K. Dietz, *loc. cit.*, nota 7, p. 225 și urm.

⁴⁰ K. Strobel, *loc. cit.*, nota 10 și p. 80 și urm.; alae la p. 106; cohortes la p. 119 și urm.

⁴¹ N. Gostar, *L'armée romaine dans les guerres Daces de Trajan*, în *Dacia*, 23, 1979, 115 și urm.

⁴² N. Gostar, *op. cit.*, p. 122

⁴³ K. Strobel, *loc. cit.*, nota 10; p. 53

⁴⁴ *Idem*, p. 154

⁴⁵ Sceptic în această privință este S. Frere în S. Frere- F. Lepper, *Trajan's Column. A new edition of the Cichorius plates*, London, 1988, p. 292 și urm., vezi mai ales p. 294 și 310

c. cele mai multe unități militare menționate ca staționând în Dacia în anul 109 e. n. au fost transferate din provincia Moesia Superior (vezi mai sus). *Tabelul III = Fig. 5*. Acest lucru explică parțial statutul teritoriilor dacice în anul 101 e. n., cu Sudul Moldovei, Muntenia, Oltenia și Banatul ocupate deja de romani⁵⁶. Acolo au fost retrase, probabil, după primii ani de război cinci cohortes din trupele Moesiei Superioare, din totalul de 13 unități = 2 alae și 11 cohortes câte au venit din această provincie.

d. diploma din anul 109 confirmă faptul că după războaiele cu dacii s-au făcut masive lăsări la vatră din unitățile auxiliare, sugerând că la numărul mare de coloniști, s-au adăugat și veteranii.

e. chiar dacă mai există încă anumite îndoieli, mai mult din cauza nepublicării rezultatelor săpăturilor arheologice, diploma militară din anul 109 confirmă ipoteza noastră că la anul 110 sistemul defensiv al Daciei era deja alcătuit și că fortificațiile (faza cu val de pământ a castrelor) funcționau deja⁵⁷. Această situație, necunoscută pentru J. Garbsch (vezi nota 53) devine acum o certitudine pentru cei care se ocupă de istoria militară a Daciei.

f. diploma militară din anul 109 aduce însă o contribuție importantă și la lămurirea istoriei unor unități militare mai puțin cunoscute (și deloc cunoscute în străinătate) (vezi mai sus). Este vorba de faptul că în armata Daciei traiane cu existat două unități formate din Ituraei: cohors I Ituraeorum și cohorta I Augusta Ituraeorum. Prezența lor, atestată izolat într-una din diplomele anilor 110 a fost considerată un accident, o greșală de incizare. Acum existența lor a devenit o realitate⁵⁸.

g. pentru că ambele unități au lăsat dovezile prezenței lor la Porolissum ne vom opri acum puțin asupra lor :

cohors I Ituraeorum este foarte puțin cunoscută. Noi credem acum că ea este reprezentată de stampilele pe cărămizi și țigle de tipul CHSIJS și CHSS și inscripțiile de tipul ITV (tot pe cărămizi și țigle). Lectura stampilelor ar fi C(o)H(or)S I I(turaeorum) S(agittariorum), respectiv

⁵⁶ cf. Dio Cassius, LXVIII, 8, 3 „Traianus) lăsase oaste la Sarmizegetusa punind străj și în restul țării” (102); LXVIII, 12, 1 „Decebal ... ceru acestuia (Traianus) să-i cedeze țara până la Istru”. C. Patsch (*Der Kampf um den Donauraum*, ... Wien, 1925, p. 100) credea că e vorba numai de Banat; H. Daicoviciu (*Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj-Napoca, 1976, p. 328) sugera că este vorba de Moldova de sud, Muntenia, Oltenia și Banatul inclusiv Hațegul

⁵⁷ N. Gudea, *Sistemul defensiv al Daciei romane. Observații în legătură cu faza de pământ a castrelor*, în *AIIA*, 18, 1975, p. 71—87; în lucrare se fac constatări arheologice care, coroborate cu datele oferite de inscripții și diplome militare, permit constatarea că la 110 sistemul defensiv al Daciei era stabilit. Cele mai sigure și mai numeroase date le avem la castrele din nord-vestul Daciei (Moigrad, Buciumi, Bologa, Gilău, Căței, Ilișua). În cazul acestor castre au fost identificate fie faza timpurii ale castrelor, fie castre de pământ mult mai mici decît faza obișnuită cu val de pământ care a precedat castrele cu zid de piatră. Astfel la Bologa în castrul mic de pământ a staționat cohors I Ulpia Brittonum; la Buciumi în castrul de pământ inițial a staționat cohors I Augusta Ituraeorum; în castrul mic de la Gilău pare să fi staționat o ala miliaria. Nici la Porolissum Pomet nu excludem existența unui castru mai mic de pământ, exact în limitele praetenturii castrului mare. Toate acestea arată clar că trupele menționate în diplomele din anii 109—110 au ajuns în nordul Daciei înainte de această dată și multe ele au rămas definitiv acolo

C(o)H(or)S Sagittariorum și ITV(raei)⁵⁸. Stampile din ambele tipuri au apărut la Porolissum în contexte datînd de la începutul secolului II e. n. pînă la sfîrșitul secolului III e. n. (atît în castrul Pomet cît și pe teritoriul orașului antic). Presupunem deci că unitatea a staționat permanent la Porolissum⁶⁰.

cohors I Augusta Ituraeorum este relativ mai bine cunoscută. Stampilele ei de tipul COH I AVG au fost găsite la Buciumi, într-un context arheologic care a permis datarea lor în prima fază de construcție a castrului⁶¹. Tot la Buciumi a fost găsit în zidul barăcii nr. 5 din praetentura, un fragment de inscripție pus de această unitate. Faptul a confirmat datarea țiglelor stampilate. La Porolissum au apărut stampile de același tip, datînd dintr-o perioadă cuprinsă între începutul secolului II e. n. și mijlocul secolului II e. n.⁶². S-ar confirma deci și arheologic ipoteza că unitatea a staționat întîi în Dacia de nord-vest, poate la Buciumi (unde a construit castrul de pămînt) sau la Porolissum și apoi a fost transferată în Dacia Superior-Apulensis⁶³.

Acestea ar fi în mare adăugirile strict necesare la comentariul asupra diplomei militare din anul 109.

NICOLAE GUDEA

(Zusammenfassung)

Vorliegende Arbeit stellt eine Übersetzung des Aufsatzes von J. Garbsch „Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dacien“ (Bayerische Vorgeschichtsblätter, 1989) dar, der mit gewissen Bemerkungen des Mitverfassers hinsichtlich der Bedeutung des Diploms für das Kennen des römischen Heeres aus Norddakien vervollständigt wurde.

⁵⁸ N. Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman*, Zălau, 1989 (= *Acta MP*, XIII), 1989, p. 167

⁵⁹ Această lectură a fost deja propusă de M. Macrea (*Materiale*, 7, 1961, p. 379–380; J. Beneš (*Zborník Praci Filosofické Fakulty Brnenské University*, E-15, 1970, p. 181)

⁶⁰ Această unitate militară nu a fost studiată pentru Dacia decît în trecere; vezi W. Wagner (*Wagner Dislokation*, p. 157) care de fapt menționează numai simpla ei prezență într-o diplomă militară

⁶¹ N. Gudea—E. Chirilă, în *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 117–118

⁶² În săpăturile arheologice recente în castrul roman de pe Pomet au apărut ștampile ale acestei unități databile în perioade diferite secolele II—III e. n.

⁶³ N. Gudea, *op.c. it.*, p. 166–168

Diploma		CIL XVI	RMD (+)																				
			24	28	35	+3	36	38	+6	+7	46	49	50	+8	+9	55	161	163	160				
Data	An		79	82	88	88	90	94	96	99	100	105	105	105	107	109	109	110	110				
	Luna		9	9	11	11	10	7	7	8	5	1	5		9	6	10	10	7	7?			
	Ziua		8	20	7	7	27	13	12	14	8	12	13		24	30	14	14	2	31			
TI	IVLI	VRBANI	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	(1)	1	—	(1)	1	—			
P	CORNELI	ALEXANDRI	—	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	—	—	—	(2)	2	1	1		
L	PVLLI	VERECVNDI	5	—	7	7	2	7	—	—	6	4	—	—	—	—	2	(3)	3	2	2		
										(6)?													
P	ATINI	AMERIMNI	5	—	7	—	—	6	4	(7)	—	—	5	4	(4)	4	4	4	4	3	3		
C	IVLI	PARATI	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	5	5	6	6		
C	TVTICANI	SATVRNINI	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	6	6	5	4		
M	IVLI	CLEMENTIS	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5	(5)	5	—	7	7	—	—			
P	ATINI	RVFI	1	5																			
M	STALCCI	IVSTI	2																				
L	PVLLI	SPERATI	3	4				5		(6)?	7												
Q	MVCI	AVGVSTALIS	4	1	1	1	1																
L	PVLLI	IANVARI	6				7																
T	VIBI	ZOSIMI	7																				
C	POMPEI	EVTRAPELI		2	5	5	4																
C	IVLI	CLEMENTIS		3			5																
G	LVCRETI	MODESTI		6	3	3	3																
M	CALPVRNI	IVSTI			2	2																	
C	CLAVDI	IVSEMENTINI			4	4																	
C	IVLI	HELENI			6	6																	
Q	VETTI	OCTAVI					6																
A	VOLVMNI	EXPECTATI																			1		
Q	ORFI	CVPITI																			2		
CN	EGNATI	VITALIS																			3		
SEX	MANLI	CINNAMI																			4		
Q	POMPEI	HOMERI									3	(1)	1		2	(2)	2	1			4	5	
L	PVLLI	TROPHIMI									6	(6)?		6									
Q	AEMILI	SOTERICHI									1												
C	OVLI	VITALIS									2												
C	CARRI-	QVADRATI									7												
	NATI																						
Q	APIDI	THALLI									(3)											6	
P	CAVLI	RESTITVTI									(5)?			3	(3)	3							
P	CAVLI	VITALIS									(5)?			7	(7)	7	3						
C	VETTIENI	MODESTI										5	3									7	
A	AMPI	EPAPHRODITI										2											
TI	CLAVDI	VITALIS										3											
C	IVLI	APRILIS										4											
P	CAVLI	GEMEELLI												2									
TI	IVLI	EVPHEMI																					
																	6	(6)	6			7	7

Fig. 3. Tabelul I. Martorii din diploma din 109 în raport cu ceilalți martori de epocă.

	+12	+86	+14	61	65	166	+19	+20	69	70	+27	+34	+89			
99/	113	114	114	98/	118	121?	118/	122	124	126	129	110/				
110				117			120						129			
	12	7	9		3			7	9	1/2	2	4				
	16	19	1		28			17	15	31/12	18	30				
	1	1	6		1		1	3	5	1	1	1	1	TI	IVLI	VRBANI
	—	—	—		—		—	—	—	—	—	—	P		COR-	ALEXANDRI
	(2)	3	3	(6)	—	(5)	—	—	—	—	—	—	—	—	NELI	
6	(3)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	L		PVLLI	VERECVNOC
	(7)	—	5	—	—	—	(7)	—	—	—	—	—	P		ATINI	AMERIMNI
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	C		IVLI	PARATI
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	C		TVTI-	SATVRNINI
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	M		CANI	
	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—		IVLI	CLEMENTIS

(5)

(7) (6) 4 (7)

2 7 (4) (2)

(4)?

(4)	4			(2)			7	7	7	M	IVNI	EVTYCHI
(5)	(5)			(3)						C	VET-	HERMETIS
	6									P	TIENI	
(7)										A	ATINI	TROPHIMI
	1									L	CASCADE-	PROCVLI
	2						7			L	LLI	
				(2)						TI	PVLLI	ANTHI
				(3)	(1)?					M	CLAVDI	IVSTI
				(7)	(7)					C	MAECI	EVPATORIS
				(5)				2	2	C	CAESI	ROMANI
				(6)						P	VIBI	VIBIANI
					(1)?					P	ATINI	CRESCENTIS
					(4)?					P	ATINI	FLORI
					(6)?					L	ATTEI	LEONAE
										L	ATTEI	ATTEIANI
										L	EQVITI	GEMELLI
										A	FVLVI	CHARITONAE
						(3)	2			TI	CLAVDI	MENANDRI
							1			L	PVLLI	DAPHNI
							4			L	NONI	VICTORIS
							5			Q	LOLLI	FESTI
							5			P	ATTI	SEVERI
							(6)?			C	IVLI	EVTYCHI
										Q	IVLIANI	AMANDI